

Stavba Berlínské zdi z pohledu Státní bezpečnosti

DANIELA MÜNDEL

Před padesáti lety protnul Berlín během jediné noci ostnatý drát, o několik dní později nahrazený zdí, která se stala symbolem studené války a rozdělení světa na svobodnou a totalitní zónu. Vše samozřejmě probíhalo za bedlivého dozoru východoněmecké státní policie Stasi.

Na poradě vedení Ministerstva státní bezpečnosti (Ministerium für Staatssicherheit – MfS, Stasi)¹ dne 11. srpna 1961 vyslovil Erich Mielke mnohoznačnou, ne však všeřikající větu: *Až budou v příštích dnech přijata zásadní opatření, musí být zamezeno veškeré nepřátelské činnosti.*² Aniž uvedl konkrétní datum a konkrétní opatření, ministr následně vyjmenoval úkoly, které mělo při této operaci převzít MfS. Mezi prvními byl celkový přehled o situaci, jak zdůraznil Mielke. Touto akcí měla být podle něj zahájena nová fáze *čekističké práce*. Nyní se mělo ukázat, *zda všechno víme a zda jsme všude ukotveni. Nyní musí me dokázat, zda rozumíme politice strany a jsme schopni ji správně provádět,*³ pokračoval. Akce dostala dva dny před stavbou zdi i krycí jméno „Rose“ (Růže). To, že Mielke nehovo-

řil před vedoucími kádry MfS ještě cca 30 hodin před uzavřením hranice v Berlíně otevřeněji, zapadalo do konceptu absolutního utajení akce. Tou dobou nebyli o plánu informováni dokonce ani všichni vedoucí činitelé Jednotné socialistické strany Německa (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – SED). Kromě samotného Ulbrichta, který nepustil velení z ruky, byli do plánu zasvěceni jen Erich Mielke jako ministr pro státní bezpečnost – Stasi, ministr vnitra Karl Maron, ministr dopravy Erwin Kramer, náměstek předsedy rady ministrů Willi Stoph, Paul Verner (t. tajemník SED v Berlíně) a Alois Pissnik (t. tajemník SED v Magdeburgu). Jako vedoucí Ústředního povotovotního štábu, vytvořeného bezprostředně před 13. srpnem, fungoval Erich Honecker. Teprve 12. srpna mezi

21. a 22. hod. Ulbricht osobně obeznámil s plánovaným uzavřením hranice ostatní členy rady ministrů. Akce byla spuštěna v 1.00 v noci na 13. srpna 1961.

O roli Státní bezpečnosti při provázení akce „Rose“ a jejím odhadu situace v následujících dnech a týdnech se toho doposud vědělo málo. Dosaďvaní výzkum se opíral převážně o dobře zdokumentovaný tok informací uvnitř SED, které zachycují především náklady obyvatelstva.⁴ Dosud neznámé a nyní poprvé publikované dokumenty Ústřední informační skupiny (Zentrale Informationsgruppe – ZIG)⁶ Ministerstva státní bezpečnosti dále rozkrývají roli Stasi při stavbě zdi, vypovídají o náladách a reakcích obyvatelstva ve Východním Berlíně a v celé NDR i o poznatcích východoněmeckých tajných služeb ohledně reakcí a roz-

1 Účastníky byli vedoucí všech operativních služebních jednotek a okresních správ MfS.

2 BSTU, fond (dále jen F.) MfS, ZAIG 4900, Bl. 1-9, zde Bl. 3.

3 Tamtéž.

4 Stov. WAGNER, Armin: *Walter Ulbricht und die geheime Sicherheitspolitik der SED. Der Nationale Verteidigungsrat der DDR und seine Vorgeschichte (1953-1971)*. Ch. Links Verlag, Berlin 2002, s. 448.

5 Stov. mj. STADELMANN-WENZ, Elke: *Widerständiges Verhalten und Herrschaftspraxis in der DDR. Vom Mauerbau bis zum Ende der Ulbricht-Ära*. F. Schöningh, Paderborn 2009, s. 39n; MAJOR, Patrick: „Mit Panzern kann man nicht für Frieden sein“. Die Stimmung der DDR-Bevölkerung zum Bau der Berliner Mauer am 13. August 1961 im Spiegel der Parteiberichte der SED. In: WEBER, Herrmann – JAHN, Egbert – BRAUN, Günter – DÄHN, Horst – FOITZIK, Jan (eds.): *Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung*. Akademie Verlag, Berlin 1995, s. 208-221; týž: Vor und nach dem 13. August 1961: Reaktionen der DDR-Bevölkerung auf den Bau der Berliner Mauer. In: *Archiv für Sozialgeschichte*, 1999, svazek 39, s. 325-354; MITTER, Armin – WOLLE, Stefan: *Untergang auf Raten. Unbekannte Kapitel der DDR-Geschichte*. Bertelsmann, Gütersloh 1993, s. 297n.

6 K Ústřední vyhodnocovací a informační skupině MfS viz zprávodajství MfS viz zveřejněné ENGELMANN, Roger – JOESTEL, Frank: *Die Zentrale Auswertungs- und Informationsgruppe*. BSTU, Berlin 2009, s. 17n.

hodovacích procesů západních spojenců i berlínské a bonnské administrativy?

K akci „Rose“ a reakci na opatření k zabezpečení NDR bylo do 16. srpna vypracováno dvanáct zpráv, z toho pět ještě 13. a čtyři 14. srpna. Od 16. srpna (až do 3. září) se podávaly zprávy již jen jednou denně. Nejdůležitějšími externími adresáty zpráv byl – kromě sovětských styčných důstojníků – Ústřední pohotovostní štáb, který podléhal Erichu Honeckerovi a byl odpovědný za provádění blokačních opatření. Generální tajemník SED Walter Ulbricht je uváděn v rozdělovníku jen zřídka, ovšem zprávy mu mohli poskytovat Honecker nebo Mielke, který měl často k dispozici více exemplářů. V rámci MfS zprávy zpravidla dostával – kromě Mielkeho – jeho zástupce Bruno Beater, interní pohotovostní štáb MfS pod vedením pozdějšího náměstka ministra Alfreda Scholze a často také VII., vyhodnocovací oddělení rozvědky Stasi (HV A) nebo později přímo její šéf Markus Wolf.

13. SRPEN 1961

Podle dosavadních hlášení byly v souladu s časovým rozvrhem nasazeny ozbrojené síly. Postupují k plánovaným místům nasazení. Dosud žádné mimořádné události. Nálada normální. Těmito větami začíná první zpráva MfS z časného rána 13. srpna 1961. Při samotné akci se Stasi – v souladu se svou úlohou kontrolního a bezpečnostního orgánu – držela povětšinou v pozadí. Jak dokládají nové dokumenty, musela však mnohdy zasahovat přímo do dění, aby napravila opomenutí jiných míst. Příímý zákrok MfS si vyžádal první incident hned té noci, kdy byly uzavřeny hranice.

7 Těchto 17 nových zpráv a všechny další tajné zprávy ZIG pro rok 1961, určené republikovému a stranickému vedení, jsou publikovány v MÜNKELO, Daniela (ed.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961. Die geheimen Berichte an die SED-Führung.* Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011.

ROZDĚLENÍ BERLÍNA

Po poválečném rozdělení Německa na čtyři okupační zóny byl i Berlín rozdělen na čtyři sektory. Díky zvláštnímu statusu města byl však Západní Berlín relativně volně přístupný, a skýtal tudíž poměrně bezpečnou cestu pro pohyb mezi sovětskou zónou a zónami západních spojenců. Dne 1. dubna 1948 byla na pokyn Sovětské vojenské správy zavedena policejní formace Ring um Berlin (Prstenec kolem Berlína), která prováděla kontroly na třisetkilometrové trase kolem celého města. Mělo se tak zabránit stále častějším odchodům ze sovětské sféry vlivu. K datu založení NDR v říjnu 1949 odešlo na Západ již 1,9 milionu občanů.

V květnu 1952 byla uzavřena hranice mezi NDR a Spolkovou republikou Německo, což mělo dopad i na Berlín. Bylo přehrazeno 200 ulic, takže zmizelo 75 % dopravních spojení mezi Západním Berlínem a okolím. Mezi východní a západní částí města bylo přerušeno i telefonní a elektrické vedení. Mezi okresem Postupim a Západním Berlínem byl na různých místech rozorán pruh země jako kontrolní pásmo. Hranice mezi berlínskými sektory však zůstávala nadále otevřená, čehož využívala většina uprchlíků. V roce 1954 vyšel v NDR zákon, r-odle něhož podléhal takzvaný útěk z republiky trestu vyměřovanému až na tři roky odnětí svobody. Podle dalšího zprášení v roce 1957 byla trestná i příprava útěku a pokus o něj.

Když západní spojenci odmítli Chruščovův požadavek na přeměnu Berlína v samostatnou politickou jednotku – Svobodné město v obavě, že by Sovětský svaz mohl město integrovat do své mocenské sféry, vzvedla se na začátku prázdnin v roce 1961 nová vlna útěků občanů obávajících se, že se cesta přes Berlín navždy uzavře. Reagovali tak nejen na politickou situaci, ale i na ekonomické potíže a dramatické problémy v zásobování. SED prezentovala útky jako výsledek cíleného štvaví Západu a zavedla různá protiopatření, k nimž patřily i inscenované procesy s „obchodníky s lidmi“, přísné kontroly tzv. Grenzgänger, Východberlíňanů dojíždějících za prací do Západního Berlína, jimž byly často odnímány pasy a kteří byli nakonec donuceni se svých míst vzdát.

Západ přesto nepočítal s tím, že by mohlo dojít k uzavření hranice procházející městem. Návrh natáhnout skrz město ostnatý drát přednesl Ulbricht již na zasedání představitelů zemí Varšavské smlouvy v březnu 1961. Rozhodnutí uzavřít hranici však padlo bezprostředně před 13. srpnem. Ve dnech 3.–5. srpna se v Moskvě konala konference stranických šéfů zemí Varšavské smlouvy, kde byl Ulbricht kritizován za pomalý hospodářský růst a vysoké výdaje na spotřebu. Ten jako příčinu uvedl otevřenou hranici se Západním Berlínem a žádal její okamžitě uzavření. K řešení problému se nabízely dvě možnosti: plná kontrola všech přístupových cest do Západního Berlína, včetně vzdušného koridoru – nebo stavba zdi. Protože taková kontrola nebyla možná, bylo na Ulbrichtovo naléhání rozhodnuto o uzavření hranice.

V ulici Adalbertstrasse v berlínské čtvrti Kreuzberg prorazilo nákladní auto s tříčlennou posádkou na útěku do Západního Berlína betonovou zeď
Foto: ABS

Ruina budovy Říšského sněmu po válce

Hranici sektorů na Postupimském náměstí označovala tabulka s nápisem „Začátek demokratického sektoru Velkého Berlína“

Sovětský památník ve Východním Berlíně
Foto: ABS

Celkový průběh akce je dosud uspokojivý, až na nasazení dopravní policie, která vypadla v důsledku chybného času nasazení,⁸ stojí v první zprávě z časného rána 13. srpna. Ve druhé zprávě z tohoto dne – o několik hodin později – MfS uvádí: *Dopravní policie byla na více stanicích nasazena později než MfS. Vzhledem k tomu muselo ve většině případů provést opatření samotné MfS.*⁹ Tato formulace je ještě hodně umírněná, protože přerušení linek U-Bahn a S-Bahn a dálkové železniční dopravy bylo jedním z hlavních opatření k uzavření hranice. Když na místa nasazení konečně dorazily jednotky dopravní policie, byla tato práce prakticky hotová. Dvanáct linek S-Bahn a U-Bahn mezi Východním a Západním Berlínem bylo přerušeno, 48 stanic S-Bahn zahrazeno a 13 stanic U-Bahn zcela uzavřeno.¹⁰

Státní bezpečnost zdůrazňovala nejen svou schopnost kompenzovat selhání jiných bezpečnostních orgánů, ale prezentovala se i jako nadřazená kontrolní instance, která má přehled v každé situaci a dělá správná rozhodnutí. Mohla tak referovat: *Kolem 3.00 došlo v prostoru Mahlow na západoberlínské půdě ke koncentraci občanů NDR, kteří pobývali v Západním Berlíně a kterým VP (Volkspolizei – pozn. aut.) zprvu bránila v návratu do NDR. Situaci normalizovaly odpovídající pokyny MfS, aby byly tyto osoby okamžitě vpuštěny do NDR.*¹¹

Zvláště exponovaným momentem při provádění akce „Rose“ bylo i nasazení takzvaných bojových skupin dělnické třídy. Z hlediska operativy sice nehráli tyto dobrovolní bojovníci SED rozhodující roli, mimořádný význam však měla jejich propagandistická funkce – měli přece symbolizovat podíl obyvatelstva na zabezpečení NDR „antifašistickým obranným valem“. Již 13. srpna však

Západoberlíňané mávají přes zeď svým příbuzným

Foto: ABS

MfS zaznamenalo *nedostatky v informování členů bojových skupin.*¹² Jak víme z jiných dokumentů, sedm hodin

po vyhlášení poplachu bylo skutečně schopno nasazení jen 13 procent členů bojových skupin.¹³ Uzavření

hranic bylo tou dobou již dokončeno. V ostrém protikladu k pozdější heroizaci role bojových skupin oficiální propagandou u nich Stasi konstatovala již po třech dnech nasazení *zhoršenou náladu*. Údajně se vyskytovaly stížnosti, že nebyl brán zřetel na *naléhavá osobní přání jednotlivců.*¹⁴ Sílily požadavky na redukci mužstev s tím, že by stačila čtvrtina sil.

Pro mnoho zpráv MfS vztahujících se ke stavbě zdi je charakteristická kombinace vnitřních informací z NDR s hlášeními ze Západu, které pocházely povětšinou od HV A. Je to velmi zvláštní, protože v běžném zpravodajství MfS od sebe byly domácí a zahraniční informace přísně oddělovány. Zprávy HV A Ústřední informační skupina v zásadě jen dále předávala politickému vedení. V mimořádné bezpečnostněpolitické situaci po uzavření hranice, kdy od sebe nebylo možné oddělit vnitropolitickou situaci a reakce Západu, MfS od této praxe ustoupilo. Většina zpráv vykazuje tematické rozdělení na tři okruhy: západní reakce, nepřátelská činnost (v této rubrice se mísí hlášení ze Západu a z Východu) a nálady mezi obyvatelstvem NDR.

REAKCE ZÁPADU

MfS bylo záhy informováno o tom, jaký postoj zaujmají jak západní spojenci, tak západoberlínská a bonnská administrativa, což bylo vzhledem k situaci – ze zahraničněpolitického hlediska velice choulostivé – mimořádně důležité nejen pro vedení NDR, ale i pro Sověty. Zprávy obsahovaly shrnutí oficiálních prohlášení západoberlínských, britských, amerických nebo francouzských politiků a částečně i zpravodajství západních médií. Na druhé straně zde byly prezentovány informace z „interních“ nebo „spolehlivých“ zdrojů, tedy materiál

získávaný agenty. Po velice krátké fázi nejistoty věděla Státní bezpečnost již za několik dní, že se nedají čekat masivnější protipatření Západu.

Dne 13. srpna Stasi ještě psala: *V první oficiální reakci vedoucích politických kruhů Bonnu, Západního Berlína a západních mocností se hovořilo o nejostřejších protestech proti opatřením NDR a o takzvaných protipatřeních, avšak zároveň bylo vysloveno varování před „nerozvážností“.*¹⁵ Také ve vedoucích západoberlínských kruzích CDU panovala podle MfS určitá nejistota. *Na jedné straně údajně nevěří, že by se dala „berlínská krize“ zažehnat mírovými prostředky. [...] Na druhé straně nevěří, že by USA zasly ve své politice v otázce Západního Berlína do krajnosti.* Byla citována výpověď jistého důstojníka spolkové zpravodajské služby, pocházející ze spolehlivého zdroje, že *Američané v Západním Berlíně budou nyní muset ukázat, nakolik platí jejich sliby. Je třeba se nyní připravit na všechno.*¹⁶

V průběhu 14. srpna byly zprávy čím dál méně napjaté: MfS nyní zpochybňovalo ochotu západních mocností vyhovět požadavkům spolkové vlády a berlínskému Senátu na rozhodná protipatření a zrušení uzavěry hranice. Spolupracovníci anglické tajné služby měli vyjádřit mínění, že *je třeba smířit se s danými skutečnostmi. Západní mocnosti prý v žádném případě nebudou kvůli opatřením NDR riskovat válku.*¹⁷ Další zpráva obsahovala informaci, že americký velitel Berlína Albert Watson hned 13. srpna vyvolal rozhořčení vedoucích politiků CDU (mezi jinými Ernsta Lemmera a Franze Amrehna) svým cynickým prohlášením, že *při uzavření hranice jde pouze o omezení dopravy v rámci Berlína – které se nedotkne svobody obyvatel Západního Berlína.*¹⁸ MfS se domní-

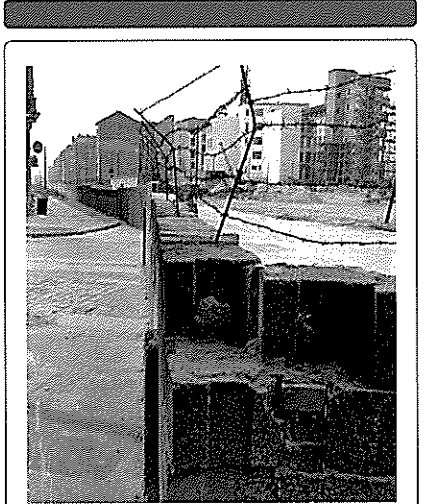

Foto: ABS

STAVBA ZDI

Systematické uzavírání 160 kilometrů dlouhé hranice kolem Západního Berlína začalo 13. srpna v 1.00 hod. Pohotovostní síly měly 30 minut na to, aby zablokovaly 81 uličních přechodů. V 1.30 hod. byly obsazeny všechny stanice městské kolejové dopravy. V provozu zůstalo jen nádraží Friedrichstrasse, kde končily i železniční spoje ze Západu. Uzavírka ulic musela být provedena během tří hodin. Vytrhávala se dlažba, přerušovaly koleje, stavěly drátěné překážky, natahoval ostnatý drát. V 6.00, kdy akce skončila, zůstalo průchozích jen třináct ulic. V dalších dnech se počet zredukoval na osm přechodů, na nichž byly zavedeny přísné kontroly. V noci ze 17. na 18. srpna začaly stavební čety nahrazovat zátarasy z ostnatého drátu zdi z tvárnice a betonových panelů. Nahoře byla upevněna konstrukce z ostnatého drátu ve tvaru písmene Y. Od poloviny 60. let se hraniční zeď budovala podle jednotných vojenských plánů. Tvořily ji betonové desky vrstvené na sebe do výšky 3,40 metru. V rozmezí let 1975–1985 ji nahradila tzv. hraniční zeď 75. Ta musela splňovat přísná kritéria. Nesměla jít podlézt ani přelézt. Měla proto mít hladkou plochu a zakulacenou korunu, aby se na ní nešlo zachytit. Trénovaní sportovci simulovali útek za pomoci různých prostředků a zkoušeli, zda by se jim podařilo zeď přelézt či se pod ní podhrabat a jak dlouho by jim to trvalo. Testovala se odolnost vůči pokusům probořit ji sochorem či trhavinou nebo prorazit autem. Volba nakonec padla na typ UL 12.47 s kulatou korunou o průměru 40 centimetrů. Zeď sestávala z průmyslově zhotovených železobetonových panelů o výšce 3,60 metru a šířce 1,20 metru. Stabilitu zajišťovala patka dlouhá 2,10 metru. Jednotlivé segmenty vážící 2,75 tuny se k sobě svařovaly na místě. V této podobě stála zeď až do svého pádu 9. listopadu 1989. Poslední díly nesmyslné zdi zmizely o dvanáct měsíců později.

8 Tamtéž, Informace 413/61.

9 Tamtéž, Informace 414/61.

10 Srov. EISENFELD, Bernd – ENGELMANN, Roger: 13. 8. 1961: *Mauerbau. Fluchtbewegung und Machtsicherung*. Edition Temmen, Bremen 2001, s. 49.

11 MÜNKEL, Daniela (ed.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 413/61.

12 Tamtéž, Informace 415/61.

13 Srov. mj. EISENFELD, Bernd – ENGELMANN, Roger: 13. 8. 1961: *Mauerbau. Fluchtbewegung und Machtsicherung*, s. 51.

14 MÜNKEL, Daniela (ed.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 436/61.

15 Tamtéž, Informace 417/61.

16 Tamtéž, Informace 416/61.

17 Tamtéž, Informace 421/61.

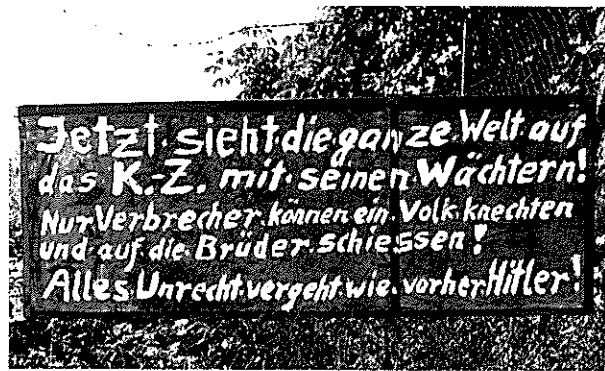
18 Tamtéž, Informace 423/61.

1

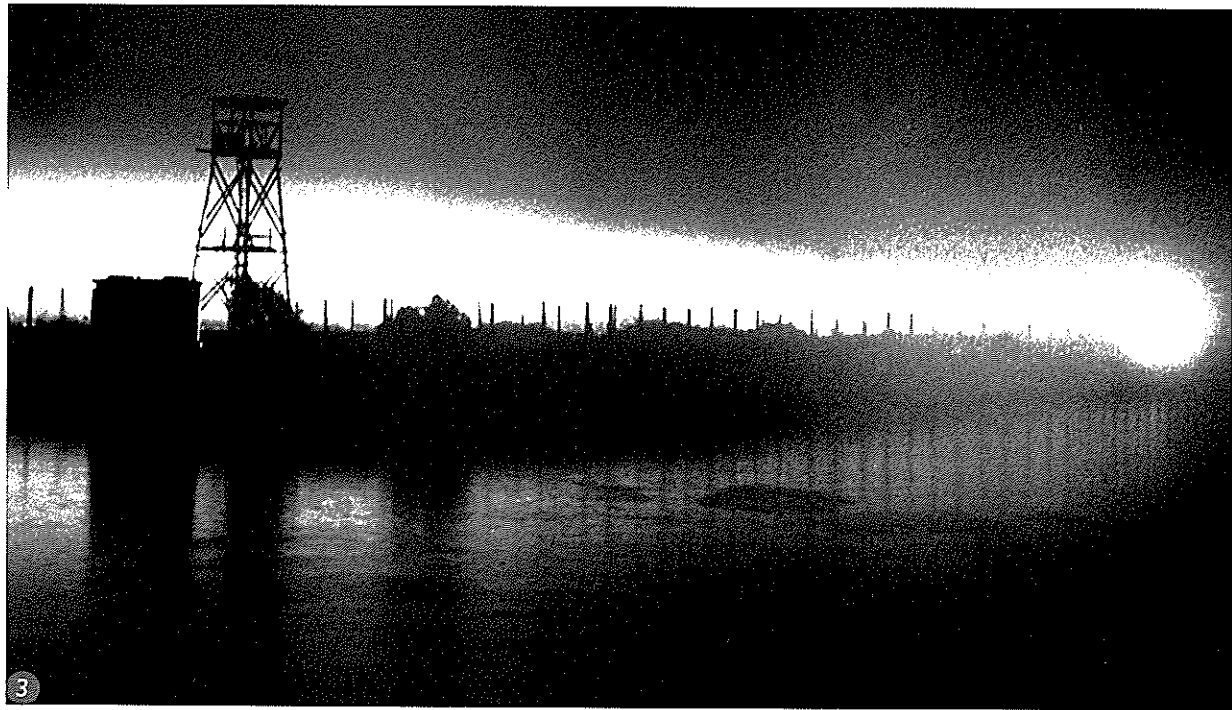
4

2

5

3

6

1/ Policisté na střeše domu stojícího na hranici sektorů v Harzer Strasse mají dokonalý přehled o dění kolem

2/ Nyní se celý svět dívá na koncentrační tábor s jeho dozorcí! Jen zločinci mohou zotročovat národ a střílet na své bratry! Všechno bezpráví zanikne jako předtím Hitler!

3/ U Teltowského kanálu zalévalo každý večer hranici mezi sovětským sektorem a západoberlínskou čtvrtí Kreuzberg jasné světlo reflektorů. Silné uhlíkové lampy připevněné na nákladním autě propátrávaly běh kanálu opatřený zábranami z ostnatého drátu.

4/ Policista na stráží za plotem z ostnatého drátu u Teltowského kanálu v berlínském Neuköllnu

5/ Průrvu ve zdi, kterou prorazilo nákladní auto se třemi uprchlíky v noci z 9. na 10. září 1961, zacelili policisté železnými nosníky, škvárou a ostnatým drátem

6/ Zeď na mnoha místech probíhala prostředkem ulice. Zde Sebastianstrasse v Kreuzbergu.

7/ V zahrádkářské kolonii v berlínském Neuköllnu spolu mohli příbuzní promluvit jen přes „pásmo smrti“

Foto: ABS

7

valo, že v této souvislosti je možno vidět i různá protichůdná hlášení o stupni připravenosti amerických ozbrojených sil, umístěných v Západním Berlíně, zasáhnout.¹⁹

Ve zprávách Státní bezpečnosti brzy začaly být čím dál hojnější poukazy na to, že se není třeba obávat situace, která by jakkoli ohrožovala NDR. Fakt, že MfS mohlo „odvolat poplach“, souvisel v neposlední řadě s prvořadými zprávami z vedoucích západoberlínských kruhů SPD. Již 15. srpna mohla Státní bezpečnost hlásit: *Brandt se údajně shodl se západními veliteli na tom, že je třeba učinit vše, aby Západní Berlín nezavdal nejmenší podnět k dalším komplikacím.*²⁰ Ze stejného zdroje čerpalo hlášení MfS ze 17. srpna, že *Brandt byl poprvé po delší době povolán do sídla západních vojenských velitelů a že mu zde dali na srozuměnou, kdo má v Západním Berlíně rozhodující slovo. Ještě jednou mu připomněli, že západní mocnosti budou v Západním Berlíně hájit „jen svá práva“.*²¹

REAKCE NDR

Ulbricht nestanovil začátek akce „Rose“ na noc ze soboty na neděli náhodou. Když se roznesla zvěst o uzavření hranice, byla většina „pracujících“ doma. Provolání zaměstnanců závodů jako 17. června 1953 byla v tento den vyloučena. Šéf SED v sobě stále ještě nesl

„červnové trauma“. Podle vzpomínek sovětského diplomata Julije A. Kvicinského se několik týdnů předtím vyjádřil před velvyslancem Michaiilem G. Pervuchinem, že je třeba počítat s masovými shromážděními, otevřenými pokusy o neposlušnost, potyčkami a možná dokonce střelbou.²² Bylo proto nasnadě, že Státní bezpečnost obzvláště bedlivě sledovala nálady obyvatelstva a klíčící protesty.²³

Ráno 13. srpna MfS zprvu hlásilo: *Podle dosavadního přehledu je možno hodnotit situaci na hraničních přechodech jako klidnou. Je dokonce nápadné, že se až dosud nechtěl žádný nebo téměř žádný zvědavý kolemjdoucí přesvědčit o zavedených opatřeních.*²⁴ Tento vyčkávavý postoj obyvatel potvrzovaly poznatky získané z (odposlouchávaných) telefonátů. O několik málo hodin poději však musela tajná policie hlásit: *Na řadě hraničních přechodů mezi demokratickým a Západním Berlínem se objevil shluk asi 50 až 100 osob, které se dílem negativně vyjadřovaly o opatřeních přijatých vládou NDR. Přitom zhusta zazníval názor, že Západ tyto kroky nestrpí a že opatření NDR budou moci zůstat v platnosti jen krátce.*²⁵ V 9.30 se utvořil ve stanici Friedrichstrasse hlouček dvaceti až třiceti lidí, kteří se pokusili dostat na nástupiště A, které nebylo pro obyvatele Východního Berlína přístupné již od časných raních hodin.

Zvláštní ohnisko nepokojů představovali tzv. Grenzgänger – obyvatelé Východního Berlína, kteří doposud pracovali v Západním Berlíně a teď se nemohli dostat na svá pracoviště.²⁶ Hned ráno 13. srpna se před radnicí v Pankowě srotil dav Westgänger („západních chodců“), kteří, ačkoliv byla neděle, požadovali informaci o nových pracovních poměrech v demokratickém Berlíně.²⁷

Státní bezpečnost nyní hlásila i protesty, k nimž došlo již v časných raních hodinách. Tak třeba pumpař z čerpací stanice Grünau (na jižním okraji východoberlínské čtvrti Trepow) odmítl jednomu spolupracovníku bezpečnostních orgánů prodat benzin se slovy, že *když všichni stávkují, stávkuje taky.*²⁸ Uzavření hranic do Západního Berlína je údajně namířeno proti dělníkům. Z okresu Strausberg na východ od Berlína bylo hlášeno psaní štvavých hesel a zadržení mladistvých, kteří vystupovali provokativně proti příslušníkům pohraniční policie.²⁹

V poslední zprávě z 13. srpna konstatuje Stasi, že *opatření vlády jsou živě diskutována ve všech kruzích obyvatel, a pokouší se shrnout, jaká mezi nimi panuje nálada. Podle ní sice nelze plně odhadnout poměr mezi pozitivními a negativními hlasy, avšak na základě dosavadních informací lze usuzovat, že pozitivní postoje výrazně převažují.*³⁰ Toto rituální konstatování souhlasného postoje většiny oby-

K mnoha prostředkům, které sloužily uprchlíkům k útěku na Západ, patřily i miniaturní loď či dutá replika krávy umístěná na dobytčím voze
Foto: BSTU

vatel vůči politice státu je pro zprávy Stasi typické a nejspíše je jen málokdy podloženo empiricky. Stejně typické je pro tento typ textů, že napřed se v nich píše o *pozitivních ohlasech*. Lidé prý vítají, že *byla učiněna přítrž útěkům z republiky a postavena hráz Grenzgänger a šmelinářům.*³¹ Přijatá opatření jsou podle Stasi *ranou pro činnost agentů a rozvracení NDR vycházející ze Západního Berlína*. Zde Stasi očividně reprodukovala prohlášení funkcionářů a členů SED, která vydávali na příkaz východoberlínské vedení celý den k „agitačnímu nasazení“, aby ovlivňovaly náladu v hlavních ohniscích možných nepokojů. Takové „inscenace“ běžně sloužily režimu jako doklad konsensu, který ve skutečnosti neexistoval.

S odhlédnutím od tohoto obligátního sebeklamu, vlastního všem diktaturám, zaujímala ve zpravodajství MfS mnohem větší prostor „negativní“ hlášení. Na prvním místě stojí *srovnávání se situací ze 17. června 1953*. Šlo mimo jiné o *srocování* ve stanicích S-Bahn a U-Bahn a na *vícero hraničních přechodech*.³² Padl i výraz koncentrák. Zdá se, že nešlo o ojedinělý případ, ve zprávě z následujícího dne se píše, že *provokatéři srovnávají v řadě případů*

opatření NDR s fašistickými. Ve zprávách zaznívalo i to, že tento krok *prohlubuje rozkol*. Sílili i volání po svobodných volbách. Ojedinele se objevovaly *výzvy dělníkům, aby v pondělí nechodili do závodů*.

O tom, jak silné byly obavy, že by mohly vypuknout stávky, vypovídají zprávy ze 14. srpna, v nichž je zvýšená pozornost věnována především velkým východoberlínským závodům.³³ Státní bezpečnost obšírně referovala, že *zaměstnanci národních podniků bez omluvy chyběli na začátku pracovní doby*. Kupříkladu v n. p. Bergmann-Borsig se dostavilo do práce pouze 60 procent zaměstnanců. MfS sice mohla podat uklidňující vysvětlení, že *chybějící pracovní síly pocházejí z okrajových berlínských čtvrtí, převážně z okresu Oranienburg, a nepřišly včas do práce kvůli potížím s dopravou a zpřísněným kontrolám (průvodnímu jevu uzavření hranice)*. Nicméně ne ve všech provozech panoval klid: v betonárce Berlin-Grünau se dělníci pokoušeli hned na začátku směny *sepsat rezoluci proti usnesení vlády*. Ve východoberlínském n. p. Kühlautomat (chladicí stroje) zbili stranického tajemníka po diskusi, v níž *pozitivně vystupoval s vysvětlením situace*. V oranienburském n. p. Holz-

OBĚTI BERLÍNSKÉ ZDI

Mezi lety 1961 a 1989 bylo u Berlínské zdi usmrceno nebo zde přišlo v souvislosti s hraničním režimem na straně NDR o život nejméně 136 osob:

– 98 uprchlíků z NDR, kteří byli při pokusu překonat hranici zastřeleni, podlehli zranění nebo se utopili či si vzali život při neúspěšném pokusu o útěk
– 30 osob z Východu i Západu, které byly zastřeleny nebo podlehly zranění, aniž měly v úmyslu utéct
– 8 východoněmeckých pohraničníků, které ve službě zabil dezertéři, kolegové, uprchlík, pomocník při útěku nebo západoberlínský policista.

Kromě nich zemřelo nejméně 251 převážně starších cestujících z Východu i Západu před, během nebo po kontrolách na berlínských hraničních přechodech, především na infarkt. Nespočetně je těch, kteří umřeli žalem, protože stavba zdi fatálně zasáhla do jejich života. Rozdělila desetitisíce rodin, přerвала přátelské a sousedské vztahy, vzala lidem práci, životy, perspektivu.

Foto: BSTU

19 Tamtéž.

20 Tamtéž.

21 Tamtéž.

22 KWIZINSKI, Julij A.: *Vor dem Sturm. Erinnerungen eines Diplomaten*. Siedler Verlag, Berlin 1993, s. 180.

23 Viz všeobecně KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Die innere Staatsgründung. Von der gescheiterten Revolution zur verhinderten Revolution 1961*. In: DIEDRICH, Torsten – KOWALCZUK, Ilko-Sascha: *Staatsgründung auf Raten? Auswirkungen des Volksaufstandes 1953 und des Mauerbaus 1961 auf Staat, Militär und Gesellschaft in die DDR*. Ch. Links, Berlin 2005, s. 341–378; EISENFELD, Bernd – ENGELMANN, Roger: *13. 8. 1961: Mauerbau. Fluchtbewegung und Machtsicherung*, s. 73n; STADELMANN-WENZ, Elke: *Widerständiges Verhalten und Herrschaftspraxis in der DDR. Vom Mauerbau bis zum Ende der Ulbricht-Ära*, s. 105n; MAJOR, Patrick: *„Mit Panzern kann man nicht für Frieden sein“*. *Die Stimmung der DDR-Bevölkerung zum Bau der Berliner Mauer am 13. August 1961 im Spiegel der Parteiberichte der SED*.

24 MÜNKEL, Daniela (ed.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 414/61.

25 Tamtéž, Informace 415/61.

26 K problematice „Grenzgänger“ viz všeobecně ROGGENBUCH, Frank: *Das Berliner Grenzgängerproblem. Verflechtung und Systemkonkurrenz vor dem Mauerbau*. W. de Gruyter, Berlin 2008.

27 MÜNKEL, Daniela (ed.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 416/61.

28 Tamtéž, Informace 415/61.

29 Tamtéž, Informace 416/61.

30 Tamtéž, Informace 417/61.

31 Tamtéž, Informace 414/61.

32 Tamtéž, Informace 417/61.

33 Tamtéž, Informace 421b/61.

bau (dřevostavby) stávkovali dělníci dokonce s požadavkem na zrušení opatření kolem Berlína.

MfS muselo již den po uzavření hranice bilancovat: *Obecně je třeba konstatovat, že při negativních jevech v NDR a v demokratickém Berlíně hrají zvláštní roli mladiství.*³⁴ Značná část východoberlinské mládeže se orientovala na západní kulturu a mohla se, přinejmenším pokud bydlela ve Východním Berlíně a v okolí, při svých návštěvách Západního Berlína účastnit různých akcí. Když se tato cesta uzavřela, reagovali mnozí rozlíceně. Například z Hennigsdorfu na sever od Západního Berlína hlásila Státní bezpečnost již 14. srpna, že mladí hrozili, že pokud je už nepustí do Západního Berlína, prorazí hranice.³⁵

Jiní nezůstali jen u pohružek. Mezi těmi, kdo se odvážili utéct přes hranice, které v prvních dnech rozhodně ještě nebyly hermeticky uzavřené, bylo mnoho mladých lidí. Slibnou únikovou cestou z Východního Berlína byly zpočátku příhraniční vody, které se daly přeplavat. Dne 17. srpna hlásila Státní bezpečnost hned několik takových útěků přes Sprévu a Teltowský kanál. V této souvislosti ji znepokojil *zvýšený nákup sportovní potápěčské výzbroje.*³⁶

Těžkou hlavu dělal odpovědným pracovníkům MfS i fakt, že zpočátku zřejmě nebylo těžké utéct za pomoci falešných nebo zfalšovaných západoberlinských osobních dokladů, protože obyvatele Západního Berlína zprvu nadále smělí do východní části města.³⁷ Při dodatečném namátkovém prověření sedmi osob, které 15. srpna mezi 5.00 a 7.00 hod. opustily východní sektor na přechodu Brunnenstrasse se západoberlinským průkazem, se ukázalo, že čtyři z nich utekly tímto způsobem a na dotaz *ohledně pobytu uvedly nepravdivé údaje.*³⁸ Úřad pro cla

Na útěku na Západ

Foto: ABS

a kontrolu přepravy zboží (Amt für Zoll und Kontrolle des Warenverkehrs), který v té době ještě prováděl pasovou kontrolu, byl zjevně přetíženy. Nedlouho poté převzalo tento úkol MfS, tak jako mnoho dalších, které přímo či nepřímo souvisely se stavbou zdi.

ZÁVĚR

Zprávy MfS podávané během stavby zdi a po ní stranickému vedení ozřejmuji, že vedení NDR bylo obšírně a rychle informováno nejen o reakcích ve vlastní zemi, ale i o oficiálních a interních názorech západních spojenců, spolkové vlády, berlínského Senátu a západoberlinských politických stran. To umožnilo východoněmeckým pohledářům odhadnout, že mohou uskutečnit své plány na další utěsnění hranic bez většího rizika.

Také role MfS během stavby zdi a po ní dostává ostřejší kontury: Státní

bezpečnosti se podařilo identifikovat a kompenzovat pochybení a nedostatky jiných orgánů. Vedení MfS, jmenovitě Erich Mielke, vidělo ve stavbě zdi příležitost dále upevňovat pozici Státní bezpečnosti v mocenské struktuře státu ovládaného SED. V neposlední řadě díky svým specifickým prostředkům a způsobům obstarávání informací měla tajná policie v podstatě celkový přehled. Pojmenovávala momenty, které mohly být problematické s ohledem na upevňování moci a posilování stability NDR, a pokoušela se to – jak se mělo brzy ukázat – alespoň částečně přetavit v rozšíření svých kompetencí a personální expanzi.

Autorka je německá historička, spolupracovnice BSTU, specializuje se na dějiny Stasi.

Z němčiny přeložila a texty v rámečku doplnila Jana Křídělková.

34 Tamtéž.

35 Tamtéž.

36 Tamtéž, Informace 440/61.

37 Viz DITJEN, Marion: *Ein Loch in der Mauer. Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 41-4/61, s. 95n.

38 MÜNKELE, Daniela (eds.): *Die DDR im Blick der Stasi 1961*, Informace 41-4/61.